

הדרך. ולילה בעמוד אש להאיר להם". ומאחר שהקב"ה מחל על כבודו וכביכול שימש את ישראל, כל שכן שהרב יכול למחול על כבודו.

אמר רבא: הכי השתא?! מהו הדמיון?! והרי אין להוכיח ממחילת הקב"ה למחילת רבו כי יש לחלק ביניהם:

התם, במקרא הנזכר, הקדוש ברוך הוא, עלמא דיליה הוא, ותורה דיליה היא, מחיל ליה ליקריה, מאחר שהעולם הוא שלו ואף התורה היא שלו, זכותו למחול על כבודו וכבוד התורה, (410) שהרי הם שייכים לו.

ואילו **הכא**, בענין מחילת רבו, וכי תורה לַב-ב דיליה היא?! וכי התורה שלמד שייכת לו?! והלא הכבוד שצריך לכבודו הוא משום התורה שבו, שהיא של הקב"ה! וכיצד ימחול על כבוד שאינו שלו?

אך, לבסוף רבא חזר בו מטענתו.

הדר, אחר כך **אמר רבא:** אין, אכן התורה

אלעזר בן מתיא אומר: אם אבא אומר "השקיני מים" ומוטלת לפני מצוה אחרת לעשות, כגון לקבור מת או ללוותו, (407) אזי, מניח אני את כבוד אבא ועושה את המצוה. מפני שאני ואבא חייבים במצוה.

איסי בן יהודה חולק ואומר: אם אפשר למצוה ליעשות על ידי אחרים, תיעשה על ידי אחרים, וילך הוא ועסוק בכבוד אביו.

אמר רב מתנה: הלכה כאיסי בן יהודה. (408)

ומביאה הגמרא מאמר נוסף בענין כבוד אב:

אמר רב יצחק בר שילא אמר רב מתנה אמר רב הסדא: האב שמחל על כבודו, כבודו מחול, ואין בנו חייב לכבודו.

אך, הרב שמחל על כבודו, אין כבודו מחול, ותלמידו חייב לכבודו. (409)

ורב יוסף אמר: אפילו הרב שמחל על כבודו, כבודו מחול. שנאמר [שמות יג כא]: "ויי' הולך לפניכם יומם בעמוד ענן לנחותם

לו את לשון הברייתא כפי שהוא שונה אותה, בלי לומר לו "אבא לא תיתנייה הכי".

ולדעת הרמב"ם [הנ"ל שם] נראה שיאמר לאביו בלשון שאלה: "אולי כך ראוי לשנות את הברייתא?"

407. רש"י נקט את הדוגמאות הללו. וכתב בית יוסף [יורה דעה רמ]: רש"י בא ללמדנו שמדבר במצוה עוברת, כלומר: שאם ימתין מלעשותה, לא יוכל לקיימה עוד, אבל במצוה שאינה עוברת יכבד את אביו ואחר כך יעשה את המצוה.

408. וכן פסקו הרמב"ם [ממרים ו יג] וטור

ושלחן ערוך [שם סעיף יב].

וכתב הר"ן שאם התחיל לעסוק במצוה שאפשר לעשותה על ידי אחרים, יגמור לעסוק בה, ואפילו אם תזדמן לו מצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים, לא יעסוק בה, שהעוסק במצוה פטור מן המצוה. [וכן כתבו הרמב"ן והריטב"א] וכן נפסק בשלחן ערוך [שם].

409. מפני שהחויב לכבד את הרב הוא משום התורה שבו, וכבוד התורה אינו שייך לו, ולפיכך אינו יכול למחול על כבודו. [כך משמע מתוך טענת רבא להלן בגמרא].

410. [כנראה שרבא נקט "עלמא דיליה הוא

שהרב למד, דיליה היא, היא שייכת לו, דכתיב [תהילים א ב]: "כי אם בתורת ה' חפצו, ובתורתו יהגה ויליה". בתחילה הכתוב אומר "תורת ה'", ומשלמדה היא נקראת "תורתו".⁽⁴¹¹⁾

ומאחר שהתורה שלמד נחשבת תורתו, בידו למחול על כבודו.

ומקשה הגמרא: איני! איך אפשר לומר כן? והא רבא משקי בי הילולא דבריה, רבא היה משקה לאורחים בחתונת בנו, ודל ליה כסא, והגביה את הכוס⁽⁴¹²⁾ לרב פפא ולרב הונא בריה דרב יהושע, וקמו מקמיה [מפניו] לכבודו, ואחר כך הגביה לרב מרי ולרב פנחס בריה דרב חסדא, ולא קמו מקמיה.

ואיקפד, רבא הקפיד על כך שהם לא קמו מפניו, ואמר: וכי רק הנו רבנן החכמים הללו [רב מרי ורב פנחס] רבנן הם ולפיכך לא קמו, ואילו הנו רבנן [רב פפא ורב פנחס] לאו רבנן הם? כלומר: כשם שרב פפא ורב הונא קמו לכבודי למרות שהם

רבנן, כך היה ראוי לכם רב מרי ורב פנחס לקום לכבודי למרות שאתם רבנן.

ואם אמנם רבא הסיק שהרב שמחל על כבודו כבודו מחול, אם כן, מדוע הקפיד על רב מרי ורב פנחס? והלא היה משקה אותם, ומכאן שמחל על כבודו,⁽⁴¹³⁾ וכבודו מחול!

ותו, ועוד: רב פפא הוה משקי בי הילולא דאבא מר בריה, רב פפא היה משקה את האורחים בחתונת בנו אבא מר, ודלי ליה כסא, והגביה את הכוס לרבי יצחק בריה דרב יהודה ולא קמו מקמיה [מפניו], ואיקפד.

והרי רב פפא היה משקה אותו. ומכאן שמחל על כבודו, ואם נאמר שהרב שמחל על כבודו כבודו מחול, מדוע רב פפא הקפיד שלא קמו מפניו?⁽⁴¹⁴⁾

ומתרצינן: אמנם רבא ורב פפא מחלו על כבודם ושימשו את האורחים, אבל אפילו הכי, הידור מיעבד ליה בעו, היה ראוי להם לקיים לו הידור, כלומר: לנוע מעט כאילו רוצים לעמוד מפניו.

ותורה דיליה היא" מפני שכביכול כשהקב"ה אינו מקפיד על כבודו הרי זה מיעוט לכבוד באי העולם וכבוד התורה שהם שלו].

411. [כלומר: הכתוב נדרש כך: "כי אם בתורת ה' חפצו" — כל עוד שהוא חפץ בתורה ועדיין לא למד הרי היא תורת ה', "ובתורתו יהגה" — משהגה בה הרי היא נקראת תורתו].

412. תוספות ר"י הזקן.

413. מהרש"א.

414. המקשן התכוין להוכיח משני המעשים הללו שרבא ורב פפא סוברים שרב שמחל על כבודו אין כבודו מחול. ולפיכך הקפידו על שלא קמו בפניהם.

והקשה המהרש"א: אם אמנם הרב שמחל על כבודו אין כבודו מחול, כיצד יכלו רבא ורב פפא להשקות את האורחים? והלא אסור להם למחול על כבודם! [כלומר: למאן דאמר רב שמחל על כבודו אין כבודו מחול, הרי זה משום שהתורה שלמד אינה שלו, ואינו רשאי למחול על כבודה. ואם כן כיצד מותר לו לזלזל בכבודו ולשרת את האורחים?]

אמר רב אשי: אפילו למאן דאמר 'הרב שמחל על כבודו כבודו מחול', נשיא שמחל על כבודו אין כבודו מחול. (415)

מיתבי, סתירה מברייתא:

דתניא: מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע, ורבי צדוק, שהיו מסובין בבית המשתה בחתונת בנו של רבן גמליאל, והיה רבן גמליאל הנשיא עומד ומשקה עליהם.

נתן רבן גמליאל את הכוס לרבי אליעזר, ולא נטלו, מפני שלא רצה להשתמש בשירותו של הנשיא.

נתנו רבן גמליאל לרבי יהושע, וקיבלו.

אמר לו רבי אליעזר לרבי יהושע: מה זה, יהושע? אנו יושבין ורבן גמליאל ברבי [הנשיא] עומד ומשקה עלינו ואתה נוטל ממנו?!

אמר ליה: מצינו גדול ממנו ששמש אחרים. שהרי אברהם אבינו גדול הדור היה, (416) וכתוב בו [בראשית יח ב] "והנה שלשה אנשים נצבים עליו, ויקח חמאה וחלב, והוא עומד עליהם [לשרתם] תחת העץ ויאכלו". וכל שכן שרבן גמליאל יכול למחול על כבודו! (417)

ושמא תאמרו: כמלאכי השרת הם נדמו לו ולפיכך אין זה פחיתות כבוד עבורו.

415. הנשיא המוזכר כאן אינו מלך, שהרי להלן הגמרא אומרת שדין המלך שונה מדין הנשיא. ואם כן, מי הוא הנשיא? ולמה חייבים בכבודו? הגמרא להלן מביאה מרבן גמליאל הנשיא. הנשיאות של רבן גמליאל היתה מהשולשלת של הלל, ובגמרא מסכת סנהדרין ה' א דרשו את הכתוב [בראשית מט י'] "לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו". מחוקק, אלו בני בניו של הלל שמלמדים תורה ברבים.

משמע שהנשיא היינו ראש ישיבה. והרמב"ם [סנהדרין א ג] כתב: בית דין הגדול במקדש, והוא הנקרא 'סנהדרי גדולה' ומנינם שבעים ואחד [דיינים]. הגדול בחכמה שבכולן מושיבין אותו ראש עליהן, והוא ראש הישיבה, והוא שקורין אותו החכמים 'נשיא' בכל מקום. ומושיבין הגדול משנה לראש ויושב מימינו והוא הנקרא 'אב בית דין'."

[יתכן שהדיינים ישבו לפני הנשיא ולמדו ממנו, ולכן נקרא גם ראש ישיבה].

ונראה לפרש, שמאן דאמר נשיא שמחל על כבודו אין כבודו מחול סובר שנשיא הוא מעין מלך, מפני שלנשיא היו סמכויות להפקיע ממון,

ולתת רשות לדון דיני ממונות כמובא בסנהדרין ה'. ולפיכך סובר אותו מאן דאמר, שהרי "הוא מעין מלך. וחייבים בכבוד המלך כמובא בהמשך הגמרא, ומלך אין כבודו מחול כלהלן שם. [ולפי זה יש לבאר שמה שהגמרא הוסיפה להלן בענין מלך "שנאמר שום תשים עליך מלך" וכו', זה המשך דבריו של רב אשי, אלא שמתחילה הגמרא הקשתה עליו לפני שסיימה להביא את דבריו].

416. שנאמר על אברהם [כג ו] "נשיא אלהים אתה בתוכנו" [מהרש"א].

"גדול הדור" שהוזכר כאן היינו החשוב שבדור. והוא הנשיא. ולפי מה שהתבאר בהערה הקודמת צריך לומר שאברהם היה ראש הסנהדרין, או שנקרא נשיא מפני שהפיץ תורה ברבים.

417. המהרש"א [לעיל ד"ה הוה משקין] מבאר שהראיה אינה ממה שהמלאכים קבלו את מחילתו, שהרי הם עצמם ידעו שהם מלאכים [ואין פחיתות כבוד לאברהם לשרת מלאכים].

אין הדבר כן, שהרי לא נדמו לו אלא לערביים. (418) ואף על פי כן היה אברהם עומד ומשמשם.

ואם כן, וכי אנו לא יהא רבן גמליאל ברבי [הנשיא] עומד ומשקה עליהן?!

אמר להם (419) רבי צדוק: עד מתי אתם מניחים כבודו של מקום [הקב"ה] ואתם עוסקים בכבוד הבריות? (420)

הקב"ה משיב רוחות ומעלה נשיאים עננים, ומוריד מטר ומצמיח אדמה, ועורך שולחן מדין מזון לפני כל אחד ואחד, ואנו, וכי לא יהא רבן גמליאל ברבי [הנשיא] עומד ומשקה עלינו? (421)

עד כאן דברי הבריייתא.

ומהבריייתא הזאת יש להקשות על המאמר שהובא לעיל בשם רב אשי "אפילו למאן

דאמר הרב שמחל על כבודו מחול, נשיא שמחל על כבודו אין כבודו מחול". ומשמע מלשונו שהכל מודים בכך, ואילו בבריייתא הזאת כמה תנאים סוברים שכבודו מחול!

ומכח הקושיא הזאת הגמרא מסיקה שלא יתכן שרב אשי אמר את המאמר הזה.

אלא, אי איתמר, אם אכן נאמר מאמר כעין זה בשם רבי אשי, בעל כרחך הכי איתמר כך נאמר:

אמר רב אשי: אפילו למאן דאמר נשיא שמחל על כבודו מחול, מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול. (*421)

שנאמר [דברים יז טו]: "שום תשים עליך מלך". הכתוב כפל את לשונו ["שום תשים"] כדי להזהיר את ישראל ששימו מלך עליהם בהרבה שימות. כלומר: שתהיה אימתו עליהם, ואם המלך ימחל על כבודו לא תהיה

שמותר לקבל את השירות של הנשיא].

420. היינו כבוד רבן גמליאל [שרבי אליעזר אסר לקבל ממנו], וכבוד רבי יהושע [שהוכיח שמותר מאברהם, ולא הוכיח מהקב"ה].

421. כנראה שהמשך לשון הגמרא "שנאמר שום תשים עליך מלך" וכו' זה מלשונו של רב אשי עצמו, והגמרא לעיל קטעה את דבריו כדי לתמוה עליהם. [ועיין לעיל הערה 415 בסוגריים].

*421. רבי אליעזר ורבי יהושע לא למדו מהקב"ה, מפני שיש לומר שהקב"ה שהעולם שלו והתורה שלו יכול למחול. מה שאין כן רבן גמליאל הנשיא. [עיון יעקב. וכוונתו: רבן גמליאל לא יכול היה למחול על כבודו. מפני

אלא, הראיה היא ממה שאברהם מחל על כבודו ושירת אותם, שהרי אם נשיא שמחל על כבודו אין כבודו מחול אסור לנשיא למחול על כבודו ולשרת את האורחים. [אך לכאורה אפשר לומר שהראיה היא מהמלאכים, ולמרות שהם ידעו שמלאכים הם, בכל זאת יש כאן פחיתות כבוד כלפי אברהם, שלפי הבנתו הם היו ערבים, ולפיכך, אם אין מחילתו מחילה היה אסור להם לקבל ממנו].

418. שאמר להם [בראשית יח ד] "ולינו ורחצו רגליכם". והיינו מפני שנדמו לו כערבים שמשתחווים לאבק רגליהם. [והרי זה כעבודה זרה].

419. לרבי אליעזר [שסבר שאסור לקבל מרבן גמליאל], ולרבי יהושע [שהוכיח מאברהם אבינו

אימתו עלינו. (**421) ומכאן למדנו, מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול. (422), (423) ואגב שהגמרא דנה בסוגייתנו בכבוד הרב, הגמרא מביאה ברייתות נוספות בענין זה. **תנו רבנן:** נאמר [ויקרא יט לב]: **"מפני שיבה תקום"**. והייתי יכול לומר שתקום אפילו מפני זקן אשמאי, רשע ועם הארץ. (424)

תלמוד לומר, לפיכך נאמר בהמשך הפסוק: "והדרת פני זקן". ואין זקן אלא חכם. שנאמר [במדבר יא יז]: **"אספה לי שבעים איש מזקני ישראל"** אשר ידעת כי הם זקני העם ושוטריו". כלומר: שידעת שהם גדולים וחכמים. (425) וכשם ש"זקני ישראל" המוזכרים כאן הם חכמי ישראל, כך "והדרת פני זקן" היינו פני חכם. (426)

[ולכאורה קשה: אם כן כיצד הוכיח רבי צדוק מהקב"ה לנשיא? והלא הקב"ה העולם והתורה שלו. מה שאין כן הנשיא! אך לפי מה שהתבאר לעיל [הערה 421] ניחא, כי רבי צדוק סבר שכבוד הנשיא הוא רק משום התורה שלמד ושלימד, וכל זה נכלל במה שנאמר "ובתורתו יהגה". כלומר: התורה הזאת חשובה כשלו. ולפיכך, אם הקב"ה יכול למחול על כבודו, כל שכן בשר ודם].

424. כך פירש רש"י, אבל רבנו תם סובר שלא עלה על דעתנו לומר שיצטרפו לקום מפני רשע. ו"אשמאי" היינו בור ועם הארץ. [והראשונים הסכימו לדברי רבנו תם].

425. לשון רש"י: "גמר [למד] זקן מ'זקני'. מה להלן גדולים וחכמים דכתיב 'אשר ידעת כי הם זקני העם ושוטריו'".

ונראה שראיתו היא מכך שהקב"ה הדגיש למשה "אשר ידעת כי הם זקני העם". והלא כבר נאמר "אספה לי שבעים איש מזקני ישראל", ואם כן, וכי איזו ידיעה היה צריך משה לדעת על הזקנים הללו שהם זקנים? ומכאן שכוונת הכתוב לומר: אשר ידעת שהם חכמי העם ושוטריו. [וראה לשון רש"י להלן ד"ה ת"ק סבר].

426. כתבו התוספות: אין זו גזרה שוה ממש,

שכבודו הוא משום כבוד המלוכה שהיא כבוד ה' [כמבואר להלן הערה 423] ואינו יכול למחול על כבוד שאינו שלו]. ונראה שרבי צדוק שהוכיח מהקב"ה, סובר שהנשיא אינו נחשב כעין מלך, וכל כבודו הוא משום התורה שלמד בעצמו ולימד לדיינים ולישראל. ואותה תורה נחשבת שלו. מפני שנאמר "ובתורתו יהגה" [כמבואר בגמרא לעיל] ולפיכך יש ללמוד מהקב"ה שאף הנשיא יכול למחול על כבודו.

421.*. ריטב"א.

422. רש"י כתובות יז א.

423. הקשה המהרש"א [לעיל ד"ה אמר להם רבי צדוק]: איך אפשר לומר שרבי צדוק מודה שמלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול? והלא רבי צדוק הוכיח מהקב"ה שמשיב רוחות וכו' שנשיא שמחל על כבודו כבודו מחול. והוכחה זו שייכת גם כלפי מלך, שהוא בשר ודם! ותירץ: הקב"ה יכול למחול על כבודו מפני שהעולם שלו והתורה שלו [ומלכותו שלו], אבל מלך בשר ודם כבודו הוא כבוד שמים, מפני שמהשמים המליכותו, ואין המלכות שלו שנאמר [תהילים כב כט]: "כי לה' המלוכה". ומלכותא דארעא כעין מלכותא דשמאי, ובודאי אין מלך בשר ודם יכול למחול על כבוד מלכות שמים.

רבי יוסי הגלילי אומר: אין זקן אלא מי שקנה חכמה. כלומר: זקן נדרש בנוטריקון [ראשי תיבות] "זה קנה". והיינו שקנה חכמה. שנאמר [משלי ח כב]: "ה' קנני ראשית דרכו". ומאחר שהתורה היא תחילת הקניינים, ראוי לומר שזהו הקנין שקנה הזקן. (427), (428)

ממשיכה הבריייתא ואומרת:

יכול יעמוד מפניו אפילו ממקום רחוק?

תלמוד לומר: "מפני שיבה תקום והדרת פני זקן". המילים "תקום והדרת" סמוכות הן זו לזו, לומר לך: לא אמרתי מצות 'קימה' אלא במקום שיש באותה קימה הידור לזקן. דהיינו בתוך ארבע אמות לזקן. שכאשר האדם עומד שם, ניכר שהוא קם מפני החכם.

והבריייתא ממשיכה ואומרת:

יכול יחדרנו בממון, שישלם אדם מממונו כדי לכבד את החכם.

תלמוד לומר: "תקום והדרת". הכתוב הסמיכם זו לזו כדי להשוותם, מה "קימה" שאין בה חסרון כים, אף "הידור" שהוזכר בפסוק אין בו חסרון כים.

יכול יעמוד מפניו אפילו מבית הכסא ומבית המרחץ. (429)

תלמוד לומר: "תקום והדרת".

לא אמרתי קימה אלא במקום שיש הידור, ובקימה בבית הכסא ובית המרחץ אין בה משום הידור.

שהרי זקני ישראל היינו הסנהדרין שהיו מומחים [סמוכים], ואילו חכם צריך לעמוד מפניו אפילו אם אינו מומחה. אלא, יש כאן גילוי מילתא בעלמא [כלומר: זקני ישראל מגלה לנו שזקנים שהוזכרו בכתוב אין הם זקני אשמאי [והריטב"א כתב שהכתוב "זקני ישראל" מגלה לנו שמצאנו זקן שמשמעותו חכם, ואפשר שגם התוספות התכוונו לכך].

[הריטב"א הבין מדברי רש"י שיש כאן גזרה שוה ממש, ונחלק על דבריו].

הקשה הרש"ש: והלא מצאנו בכתוב בענין סדום "ואנשי העיר אנשי סדום נסבו על הבית מנער ועד זקן" וזקני סדום היו רשעים גמורים! ותירץ: הגמרא מתייחסת לזקנים שהוזכרו במקרא לחלוק להם כבוד. ולפיכך לומדים מ"זקני ישראל" שהוזכרו לענין חילוק כבוד.

427. כלומר: נוטריקון "זקן", זה קנה חכמה. ומכאן שזקן היינו שקנה קנין כל שהוא. אבל לא הוברר באיזה קנין הכתוב מדבר. ולפיכך רבי יוסי הגלילי הביא את הכתוב "ה' קנני ראשית דרכו". כלומר התורה היא ראשית הקניינים [החשובה שבהם]. ולפיכך מסתבר שסתם 'קנין' שהוזכר בכתוב עוסק בקנין התורה. [על פי מהרש"א. והוסיף שם דברים נוספים. עיין שם].

428. להלן הגמרא מבארת מה הנפקא מינא שבין תנא קמא לרבי יוסי הגלילי.

429. כלומר: התלמיד עומד בבית המרחץ ורואה את הרב עובר. [וכן משמע להלן לג א, במעשה ברבי שמעון ברבי].

יכול יעצים עיניו כמי שלא ראהו. (430)

תלמוד לומר: "מפני שיבה תקום, ויראת מאלהיך".

כל דבר המפור ללב, שאינו ניכר לאנשים אחרים אלא הוא בלבו ומחשבתו של האדם העושהו בלבד, נאמר בו "ויראת מאלהיך".

כלומר: למרות שאתה יכול להשמט מעיני הבריות, שיאמרו לא ראית את החכם, ולא יחזיקוך לרשע, אבל אתה, עליך לירא מאלוהיך, שכל המחשבות גלויות לפניו, ויודע שרצית לבטל את מצותו.

רבי שמעון בן אלעזר אומר: מנין שמצוה לזקן שאם יכול ללכת בדרך אחרת שלא יעבור במקום שיטריח את הצבור לקום מפניו?

תלמוד לומר: "והדרת פני זקן, ויראת מאלהיך".

המלים "זקן ויראת" סמוכות הן זו לזו, ללמד שאף הזקן מצווה לירא מה' ולא לגרום טרחה לציבור.

והתנאים שהוזכרו בברייתא עד כה, סוברים ש"שיבה" ו"זקן" שהוזכרו בכתוב היינו חכם.

איסי בן יהודה חולק ואומר: "מפני שיבה תקום", אפילו כל שיבה במשמע. (431) ואפילו מפני זקן אשמאי. (432)

עד כאן דברי הברייתא.

והגמרא הולכת ומבארת את דברי הברייתא:

שנינו בברייתא: "מפני שיבה תקום". ואין זקן אלא חכם. רבי יוסי הגלילי אומר: אין זקן אלא מי שקנה חכמה.

ומקשינן: דברי רבי יוסי הגלילי היינו הרי הם ממש דברי תנא קמא! ומה ההבדל ביניהם?

ומתריצין: איכא בינייהו יש הבדל ביניהם ביניק וחכים, בצעיר חכם. (433) וכדלהלן:

תנא קמא אמר, אין זקן אלא חכם שנאמר "אספה לי שבעים איש מזקני ישראל", וכך יש לפרש את דבריו: אין זקן אלא כשהוא זקן כפשוטו של מקרא, וגם חכם, כמו שנאמר בשבעים איש שאסף משה.

ולפיכך, תנא קמא סבר, יניק וחכים לא נכלל ב"זקן" שאמר הכתוב.

ואילו רבי יוסי הגלילי משנה את המילה "זקן" ממשמעותה הפשוטה, ודורשה מלשון "זה שקנה חכמה", סבר שאפילו יניק וחכים

430. להלן הגמרא תמהה: וכי ברשעים עסקינן?!

431. היינו מבין שבעים שנה. [רא"ש, טור יורה דעה רמ"ד, שלחן ערוך שם סעיף א. ומקורם מהמשנה באבות ה כז. "בן שבעים לשיבה"].

432. לדעת רש"י לעיל [הערה 424] אשמאי

היינו רשע ועם הארץ. אבל התוספות והראשונים כתבו שלא יתכן שאיסי בן יהודה סובר שמצוה לכבד רשע. אלא זקן אשמאי היינו בור ועם הארץ. וכן פסק הרמ"א ביורה דעה רמד א. [ועיין פני יהושע].

433. מדובר בילד שלא הגיע לגיל בר מצוה. [בית יוסף יו"ד תחילת סימן רמד בשם שבלי

נכלל ב"זקן" שאמר הכתוב. שהרי אין הכתוב מדבר על זיקנה כלל.

והגמרא מבארת את דעת רבי יוסי הגלילי:

ומקשינן: מאי טעמא דרבי יוסי הגלילי? מדוע רבי יוסי הגלילי מוציא את המקרא מידי פשוטו לגמרי?

ומתריצין: אמר לך, רבי יוסי הגלילי יטען: אי סלקא דעתך, אם יעלה בדעתך לפרש את "זקן" כפשוטו, כדקאמר תנא קמא, נמצא שה"זקן" האמור בכתוב, הוא ה"שיבה" המוזכר קודם לכן, וכך אמר הכתוב: מפני "שיבה" שהוא "זקן" [חכם] תקום, ואם כן קשה:

נכתוב רחמנא "מפני שיבה זקן תקום והדרת"!

מאי שנא דפלגיניהו רחמנא, מדוע הכתוב חילק ביניהם ואמר [א] "מפני שיבה" תקום", [ב] "והדרת פני זקן"?

אלא, בעל כרחך כוונת הכתוב למימר, דהאי

לאו האי, והאי לאו האי. 'שיבה' אינו 'זקן', ו'זקן' אינו 'שיבה'. אלא 'שיבה' הוא בא בימים, ו'זקן' הוא מי שקנה חכמה, ואפילו אם הוא קטן.

ואם כן, שמע מינה, למד מזה, שאפילו יניק וחכים חייבים לכבדו.

ומכל מקום, מאחר שבענין "זקן" הכתוב מדבר במי שקנה חכמה, לפיכך סובר רבי יוסי הגלילי, שאף בענין "שיבה" אין הכתוב מדבר אלא בזקן חכם, אבל לא בזקן אשמאי.⁽⁴³⁴⁾

ומקשינן: ותנא קמא, הסובר ש"זקן" היינו שיבה, מדוע לדעתו לא נאמר "מפני שיבה [שהוא] זקן, תקום והדרת"?

ומתריצין: משום דבעי למוסמך, משום שהכתוב רצה לסמוך את המילה "זקן" ל"ויראת מאלהיך", ללמדנו שהזקן לא יטריח את הציבור, כמובא בהמשך הברייתא לעיל.⁽⁴³⁵⁾

ועתה הגמרא מבארת את דעת תנא קמא:

הלקט. והביאו הש"ך להלכה].

434. רש"י. וראיתו: שהרי אם נאמר שלדעת רבי יוסי הגלילי "שיבה" היינו בא בימים ואפילו אם אינו חכם, אם כן נמצא שדעתו ממש כדעת איסי בן יהודה שאמר "מפני שיבה תקום, אפילו כל שיבה במשמע"!

הר"ן למד מדברי רש"י שאיסי בן יהודה סובר שצריך לקום בפני יניק וחכים, שאם לא כן, כיצד הוכיח רש"י שרבי יוסי הגלילי סובר שאין לקום מפני שיבה שאינו חכם? והלא אפשר לומר שרבי יוסי הגלילי מודה לאיסי שצריך לקום מפני כל שיבה, ונחלקו לענין יניק

וחכים, שלדעת רבי יוסי הגלילי צריך לקום מפניו ולדעת איסי אין צריך!

אלא, בעל כרחך איסי שפירש "שיבה" כל שיבה במשמע, סובר ש"זקן" היינו זה קנה חכמה. והיינו יניק וחכים. שהרי אם הכתוב מדבר בשיבה מה בא להשמיענו?

אבל מדברי הר"ף הר"ן למד שלדעתו אין להוכיח מדברי איסי בן יהודה דבר לענין יניק וחכים.

435. וקשה: מדוע לא נאמר "תקום והדרת מפני שיבה זקן ויראת"? שהרי בכך הכתוב מסמך את "זקן" ל"ויראת", וגם משמע שהשיבה והזקן

ומקשינן: ותנא קמא, מאי טעמא? מדוע תנא קמא לא אמר כרבי יוסי הגלילי, ש"זקן" ו"שיבה" לא אותו אדם הוא?

ומתריצין: תנא קמא יטען: אי סלקא דעתך, אם יעלה בדעתך לומר כדקאמר רבי יוסי הגלילי, אם כן קשה:

ג'א-א נכתוב רחמנא "מפני שיבה תקום והדרת, תקום והדרת פני זקן". שהרי בשני אנשים הכתוב מדבר, ובכל אחד מהם צריך לומר קימה והידור!

ומדלא כתב הכי, וממה שהכתוב לא אמר כן, שמע מינה חד הוא. שהכתוב מדבר באדם אחד, שיבה שהוא זקן [חכם].⁽⁴³⁶⁾

והגמרא מבארת את המשך הברייתא:

אמר מר בברייתא: יכול יהדרנו בממונן, תלמוד לומר: "תקום והדרת", מה קימה שאין בה חסרון כיס, אף הידור שאין בו חסרון כיס.

ותמהינן: וכי קימה לית אין בה חסרון כיס?!

מי לא עסקינן דקא נקיב מרגניתא, וכי הכתוב אינו מדבר גם באדם שמנקב מרגליות, ששכרו רב, ואדהכי והכי קאים מקמיה, ובאותה שעה עובר זקן וצריך לקום מפניו, ובטיל ממלאכתו ומפסיד ממון רב?! נמצא שגם בקימה יש חסרון כיס!

ומתריצין: אלא, כך נלמד שהידור אין בו חסרון כיס:

תחילה אקיש קימה להידור, אלמד את "קימה" מ"הידור": מה הידור, היינו כיבוד בדברים או בממון,⁽⁴³⁷⁾ הוא דבר שאין בו ביטול מלאכה, אם כן, אף בקימה הכתוב מדבר דוקא כשאין בה ביטול מלאכה.

ואחר כך, אקיש נמי הידור לקימה, אלמד את הידור מקימה: מה קימה מדובר בשאינו בטל ממלאכתו כדלעיל, ונמצא שאין בה חסרון כיס, אם כן, אף בהידור מדובר כשאין בו חסרון כיס.

מכאן אמרו חכמים: אין בעלי אומניות העוסקים במלאכת אחרים⁽⁴³⁸⁾ רשאי לעמוד מפני תלמידי חכמים בשעה שעוסקין במלאכתם.⁽⁴³⁹⁾

פשוטה, אבל להלן נדרוש מהכתוב שמדובר כאן רק בדברים ולא בממון.

438. כך פירש רש"י במסכת חולין [נד ב]. וכן פירשו התוספות כאן בפירושם הראשון. ועיין להלן בהערה הבאה.

439. אומן העוסק במלאכת עצמו אינו חייב לעמוד מפני תלמיד חכם בשעה שעוסק במלאכתו. אבל אם רצה לעמוד רשאי, ואילו אומן העוסק במלאכת אחרים אינו רשאי לעמוד בפני תלמידי חכמים כשעוסק במלאכתו. כך

אותו אדם הוא!

ויש לומר: אילו נאמר כך, לא היינו לומדים מהסמיכות של "זקן" ל"ויראת" דבר, ורק לאחר שהכתוב חילק את שיבה וזקן זה מזה. [ויש קושי מדוע הכתוב חילקם] אנו דורשים מכך שהכתוב בא להסמיך את "זקן" ל"ויראת" לדרשה. [ריטב"א. ועיין ספר המקנה].

436. ולא נאמר "מפני שיבה תקום והדרת" כדי להסמיך "זקן" ל"ויראת", כמבואר בגמרא לעיל.

437. כלומר: כך היא משמעות המילה לפי